

DECRETUL DESPRE ECUMENISM *UNITATIS REDINTEGRATIO*

Pr. prof. univ. Wilhelm Dancă
Institutul Teologic Romano-Catolic, Iași

În contextul local al Bisericii noastre, mișcarea ecumenică este la început de drum. Asemenea oricărui lucru nou, ecumenismul este privit cu interes, dar și cu o anumită doză de neîncredere. În acest sens, lucrarea ecumenică poate fi asemănată cu o plantă de interior, adică are nevoie de timp, pământ bun și atenție până când se adaptează climei din cameră. Privită mai din apropiere, mișcarea ecumenică începută de Conciliul al II-lea din Vatican a fost răspândită printre creștinii catolici din România, în general, și printre cei din Moldova, în special, în mod sporadic până în 1989 și fără prea multă pregătire psihologică și teologică după 1990. De aceea, în momentul de față, ne confruntăm cu atitudini complexe: pe de o parte, ele sunt caracterizate de exaltare și entuziasm, iar pe de alta, de prejudecăți și rezerve.

Totuși, mișcarea ecumenică este pentru Biserica Catolică în ansamblul ei un drum fără întoarcere. Lucrul acesta a început să se înțeleagă în ultima vreme și la noi. Iată câteva evenimente ecleziale care susțin această afirmație: în 1990, Preasfințitul Petru Gherghel își ia ca *motto* pentru misiunea sa episcopală cuvintele „ca toți să fie una” (cf. *In* 17,26), în Seminarii și în casele de viață consacrată crește atenția față de ecumenism și se înmulțesc întâlnirile ecumenice, se înființează centre de promovare a ecumenismului la nivel social și academic, publicațiile religioase la nivel diecezan sau național manifestă un interes crescând față de refacerea unității creștine, iar vizita din mai 1999 a Papei Ioan Paul al II-lea în România a încununat atât dorința Papei, cât și aspirațiile multor credincioși catolici și ortodocși de a face pași concreți pe calea unității. Desigur, ceasul, locul și modalitatea de unire a fiilor lui Dumnezeu Tatăl îi aparține lui Cristos, Stăpânul istoriei, iar lucrarea de unificare a tuturor ucenicilor lui Isus este opera Duhului Sfânt.

Având în vedere elementele comune care îi unesc pe creștini și distanța ce trebuie să fie parcursă până la refacerea deplină și vizibilă a comuniunii, creștinilor de astăzi le revine misiunea de a pregăti terenul prin rugăciune, dialog, cunoaștere și respect reciproc. În sensul acesta, avem datoria de a reveni la documentele Conciliului, în mod deosebit, la decretul despre

refacerea unității creștine din 1964, pentru a înțelege cum trebuie să ne comportăm față de ceilalți creștini care nu sunt în comuniune perfectă cu Biserica Catolică.

Părerea teologilor ce au participat la lucrările Conciliului este că textul decretului traduce în fapte spiritul și voința Papei Ioan al XXIII-lea, care, deși nu a scris nici un rând în acest document, este considerat drept primul său autor¹. Într-adevăr, Papa Ioan al XXIII-lea a voit Conciliul, i-a fixat finalitățile, pe care le-a pus sub semnul reînnoirii interioare a Bisericii Catolice și al slujirii cauzei unității creștine. De asemenea, Papa Ioan al XXIII-lea însuși a invitat comisiile creștine non-catolice să trimită observatori la Conciliu și a creat pentru ei o atmosferă de lucru bazată pe deschidere și încredere. Tot Papa Ioan al XXIII-lea a creat Secretariatul pentru Unitate – în fruntea căruia l-a așezat pe cardinalul Bea, asistat de mons. Willebrands – pentru a analiza toate chestiunile pe care le implica deschiderea ecumenică. În sfârșit, Papa Ioan al XXIII-lea, încă de la începutul Conciliului, a asimilat acest Secretariat comisiilor Conciliului – un act de mare importanță, care i-a permis Secretariatului să intervină la Conciliu, de a-și prezenta textele în nume propriu, la fel ca și comisiile propriu-zise. Textul Decretului despre ecumenism se înrădăcește în această decizie juridică senzațională și discretă. Documentul actual este rezultatul a trei redactări anterioare și a numeroase modificări, cu toate acestea, textul se bucură de omogenitate, originalitate și prospețime. De aceea, Y. Congar a afirmat: „Asemenea glasului, auzit cândva de Augustin în grădina de la Milano, îl îndemnăm pe fiecare frate creștin: *Tolle, lege!* «Ia și citește!» Textul se va justifica de unul singur”².

Încă de la început, Decretul pune ecumenismul sub semnul unității și unicității Bisericii instituite și voite de Cristos. Astfel, datoria de a lucra pentru refacerea unității este întemeiată pe faptul că Domnul a zidit și a voit o singură Biserică. Diviziunea între ucenicii lui Cristos este un scandal pentru lume. Contribuția cea mai importantă, pe care Biserica Catolică poate să o ofere ecumenismului, este să proclame cu voce tare idealul unității și să împiedice oprirea ecumenismului doar la unul dintre momentele fericite ale efortului de refacere a unității.

Trebuie să remarcăm că, în acest decret, de-a lungul celor douăzeci și patru de numere grupate în trei capitole, non-catolicii sunt numiți în mod diferit. Când se vorbește fără distincție între ortodocși, anglicani și protestanți, se folosește titlul de „comuniuni”, dar în acest context cuvântul

¹ Cf. Yves M.-J. CONGAR, „Introduction”, în CONCILE OECUMÉNIQUE VATICAN II, *Documents conciliaires. Décret sur l'œcuménisme „Unitatis Redintegratio”*, I, Éditions du Centurion, Paris 1965, 165-192.

² Yves M.-J. CONGAR, „Introduction”, 169.

„comuniune” este lipsit de implicații dogmatice. De asemenea, se folosește și expresia „comunități și Biserici”. Când este vorba despre ortodocși, se vorbește deschis despre Biserici locale, Biserici patriarhale; teologic vorbind, Bisericile Ortodoxe au structura unei Biserici locale, cu preoția și episcopatul ei. Anglicanismul nu ridică probleme de genul acesta, fiindcă se definește oficial drept „comuniune anglicană”. Când este vorba despre protestantism, textul vorbește despre „Biserici și comunități ecleziale”. Se pare că textul nu refuză folosirea termenului de „Biserică”, deși pentru simțirea catolică termenul nu se folosește la plural, decât dacă desemnează Bisericile locale prezidate de un episcop sau indică o Biserică cu structură sacramentală legată de existența preoției tradiționale și de succesiunea apostolică. În fine, chiar anumite grupări religioase protestante refuză să se numească Biserică. De aceea, se pare că redactorii textului au folosit expresia „Biserici și comunități ecleziale”. În fine, textul se referă la frații noștri separați („separați de noi”, nu de Dumnezeu, de frații lor) nu ca la niște indivizi considerați în sine, ci în perspectiva existenței lor comunitare sau ecleziastice.

Primul capitol prezintă principiile catolice ale ecumenismului, afirmând în mod indirect că este o diferență între ecumenismul practicat de Consiliul Ecumenic al Bisericilor – relații între Biserici, fără presupozii ecleziastice, deci fără ca o Biserică să se considere în centru – și cel propus de Biserica Catolică. Este evident că, în materie de ecumenism, Biserica Catolică pornește de la niște presupozii dogmatice de ordin ecleziastic.

În cazul acesta, putem ajunge la un ecumenism autentic? Decretul ca atare este un răspuns pozitiv la această întrebare, pentru că plasează pe scurt și în mod dens programul unui ecumenism autentic printre convingerile catolice esențiale cu privire la Biserică. Oricum, ecumenismul nu este prezentat ca un dialog condus de la centru, între acest centru și ceilalți răspândiți în mod concentric în jurul lui. Nicăieri nu se spune că ecumenismul ar fi o cale de revenire la Biserica Catolică așa cum există ea astăzi. Totuși, textul Decretului nu neagă faptul că ecumenismul ar tinde spre depășirea piedicilor care se opun deplinei comuniuni ecleziastice între ceilalți și noi. În consecință, definiția mișcării ecumenice vrea să fie mai mult descriptivă decât dogmatică: *mișcarea ecumenică* desemnează „activitățile și inițiativele suscitade și organizate, în funcție de diferitele necesități ale Bisericii și după împrejurări, în favoarea unității creștinilor” (UR 4) și este considerată ca fiind un obiectiv ecleziastic catolic până în momentul în care se va putea celebra împreună Euharistia, semn și instrument de unitate desăvârșită.

Se face distincție între ecumenism și căutarea convertirilor individuale, nu pentru că cele două lucruri sunt opuse din punct de vedere teologic,

pentru că Dumnezeu le susține pe amândouă, dar sunt parcursuri foarte diferite. În primul rând, sunt plasate în programul ecumenic eforturile necesare pentru reînnoirea vieții interioare a Bisericii Catolice, într-un spirit de pocăință și umilință. Se afirmă cu putere că unitatea admite diversitate. Se subliniază că darurile primite de frații noștri separați și aplicate în viață de către ei pot să ne ofere și nouă ceva, pe când diviziunile între creștini împiedică Biserica să-și exprime catolicitatea în viața sa, sub un aspect sau altul. Aceste afirmații pătrunse de un ecumenism autentic sunt armonizate cu tezele obișnuite ale concepțiilor catolice despre Biserică. Vorbind despre diversități legitime, Decretul spune că ele contribuie la manifestarea, nu doar a catolicității, ci și a apostolicității Bisericii. Lucrul acesta este ceva nou. Se amintește că anumite diferențe între Orient și Occident vin din vremea apostolilor (cf. UR 14), care au stabilit tradiții diferite, așa cum se poate vedea în disputele cu privire la data Paștelui³.

Capitolul al doilea prezintă modul în care se exercită ecumenismul. Aici este indicat un program ecumenic consistent, bine structurat, și, bineînțeles, pentru credincioșii catolici. Mai întâi se enunță un adevăr important: ecumenismul „privește întreaga Biserică, atât pe credincioși, cât și pe păstori, și îi solicită pe fiecare, după puterile lui, în viața creștină de fiecare zi, precum și în cercetările teologice și istorice” (UR 5). Așadar ecumenismul nu este o problemă specială care îi privește doar pe anumiți specialiști, ci un demers total, în același timp spiritual, intelectual, pastoral, liturgic etc., al întregii Biserici, pe care trebuie să-l promoveze. Cum anume, prin ce mijloace? La aceste întrebări răspunde întregul capitol.

Pentru a arăta că este un demers în care Biserica însăși, și Biserica întreagă, este implicată, se menționează, în primul rând, ca drum al ecumenismului, reînnoirea sau reforma Bisericii. Lucrul acesta îl găsim deja în Constituția dogmatică despre Biserică, care plasează această necesitate a reformei – adică revenirea la forma autentică de viață creștină și efortul pentru a rămâne fidelă Domnului său – în viața istorică a poporului lui Dumnezeu⁴. În sensul acesta, Y. Congar este convins că

lucrarea ecumenică cea mai profitabilă este aceea pe care fiecare o împlinește la el acasă și o duce la bun sfârșit în propria sa Biserică. De fiecare dată când un efort este depus în sens evanghelic, pentru o mai mare autenticitate a lucrurilor,

³ De exemplu, în jurul anului 190, sfântul Irineu de Lyon se duce la Roma pentru a discuta cu Papa Victor această problemă.

⁴ „Pe lângă aceasta, același Duh Sfânt sfințește, conduce și împodobește cu virtuți poporul lui Dumnezeu, nu numai prin sacrameinte și slujiri, ci «împărțindu-și fiecăruia darurile după cum voiește» (1Cor 12,11), el dăruiește credincioșilor de toate categoriile haruri speciale, prin care îi face capabili și dispuși să primească diferite activități și servicii folositoare pentru reînnoirea și creșterea Bisericii” (LG 12).

sau într-o astfel de manieră că, dacă ar fi fost același comportament înainte de nenorocirea marilor rupturi, acestea ar fi fost evitate, se vindecă în partea care-i revine rănilor trupului creștin, se dăruiește vitalitate și putere mișcării care lucrează pentru întâlnire, reconciliere, refacere a unității membrilor⁵.

În continuare, textul prezintă faptul că ecumenismul adevărat necesită convertirea interioară și sfințenia vieții (cf. *UR* 7). Într-adevăr, toți cei care au făcut câțiva pași pe calea ecumenică dau mărturie că ea a fost pentru ei o cale de purificare și lărgire a sufletului și a inimii. Ei au devenit mai creștini atât prin exigențele interioare ale angajării lor, cât și prin întâlnirile dătătoare de viață cu ceilalți. Au ajuns să treacă dincolo de rutina poziționărilor lor confesionale, să-și refacă teologia, să atingă nivelul la care fidelitatea catolică devine viață, exigență, respirație largă a sufletului. Atitudinea marcată doar de apologetică sau de spirit de controversă nu cere de la noi nici un fel de problematizare. Dimpotrivă, lucrarea ecumenică presupune problematizări care constituie începutul unei convertiri, evident, în fidelitate, fără iconoclasme puerile și facile, într-o atmosferă serioasă de fidelitate, ce se adâncește și se problematizează. Ecumenismul nu este o cale pietruită, care ușurează drumul, nu înseamnă ceva mai puțin, ci ceva mai mult în ce privește credința și iubirea, fidelitatea și deschiderea.

Decretul conține și o cerere de iertare de la Dumnezeu și de la frații despărțiți pentru păcatele pe care le vom fi săvârșit împotriva unității. Se pare că acest text a fost voit de Papa Paul al VI-lea, care a l-a repetat de două ori la începutul celei de-a doua sesiuni a Conciliului. În legătură cu această temă, documentul spune că, în rupturile care au dus la marile diviziuni între creștini, ele au fost posibile „nu fără vina unor oameni de ambele părți” (*UR* 3). Totuși, cum putem să cerem iertare pentru greșelile altora din trecut? După cum se știe, Biserica formează un tot, ea realizează o comuniune, nu doar în spațiu, ci și în timp. Noi suntem acea Biserică ce, timp de secole, nu a înțeles destul de bine Orientul, noi suntem acea Biserică ce, la sfârșitul Evului Mediu, a tolerat modalități de existență creștină ce au generat Reforma protestantă. Suntem solidari cu moștenirea istorică prin care am primit și beneficiile, și nefericita moștenire. Aceste greșeli sunt încă actuale într-o situație generată de ele și care ne aparține. Apoi, ori de câte ori ne comportăm într-un mod asemănător cu cei ce au participat la dezbinare, noi subscriem la păcatul lor. De fiecare dată când ne comportăm într-un mod care duce la evitarea nenorocirii despărțirii, remediem, în ceea ce ne privește, răul de care suferă creștinătatea. Aceasta este penitența adevărată: schimbarea vieții. Decretul spune că începutul ecumenismului este penitența ecumenică. Ea nu constă atât în cuvinte, cât, mai

⁵ Y. CONGAR, „Introduction”, 178.

ales, în gesturi, dar cuvintele sunt necesare pentru întreținerea relațiilor cu ceilalți. În domeniul acesta, o declarație explicită este necesară. Ea comunică intenția noastră, ne angajează, purifică atmosfera în care trebuie să se stabilească relații înnoite.

Capitolul al doilea vorbește și despre rugăciunea ecumenică, atât de dragă abatelui Paul Couturier. Ea este atât de centrală, decisivă, fecundă, încât de una singură spune totul despre ecumenism. Ea se găsește în centrul a ceea ce documentul numește „ecumenismul spiritual” (cf. UR 4 și 5). Iată care este principiul acestei rugăciuni: trebuie să ne rugăm împreună cu și prin puterea rugăciunii pe care Isus însuși i-a adresat-o Tatălui său și Tatălui nostru: „Ca toți să fie una!” (In 17,26) Textul decretului o recomandă fără prea multă insistență, dar subliniază necesitatea ca ea să se facă împreună. Textul adaugă o stipulare importantă privind *communicatio in sacris*, adică participarea împreună la acțiunea propriu-zis liturgică a unei Biserici și, mai ales, la celebrarea euharistică. Această participare nu este posibilă, pentru că ea exprimă și deci presupune unanimitatea în credință și apartenența la același trup ecleziastic. Totuși, pe de o parte, pare de dorit, întrucât este un mijloc de a promova unitatea. Acest al doilea aspect i-a făcut pe părinții de la Conciliu să țină Biserica noastră cu ușa deschisă. Dar, pe de altă parte, pentru ca totul să se desfășoare în ordine, cu prudență și să se evite demersuri lipsite de analiză, se lasă totul în seama deciziei episcopului local și a conferințelor episcopale din diferite țări, care au misiunea de a salvarda unitatea catolică.

După ce a vorbit despre bazele spirituale și exigențele interioare ale ecumenismului, decretul pune problema necesității unei cunoașteri reciproce (cf. UR 9). Dar se înțelege că grija unei informări autentice trebuie să fie activă încă de la început. Se recomandă întâlnirile sau colocviile teologice pe picior de egalitate. În continuare se vorbește despre aceeași temă cu referire la învățământul teologic și istoric (cf. UR 10). Avem aici un lucru important. Este vorba de formarea clericilor și a călugărilor și de felul în care trebuie predată teologia în locurile publice. Informarea corectă, nu doar despre trecut, ci și despre situația prezentă a mișcării ecumenice, precum și prezentarea autentică a faptelor și doctrinelor, reprezintă bazele pentru o abordare rodnică a problemei. Se adaugă că toată această pregătire spirituală și intelectuală trebuie să ducă, în relațiile cu frații noștri separați, la o prezentare de calitate, cu adevărat ecumenică (cf. UR 11). Mereu este posibilă creșterea și aprofundarea în sensul purității și al plinătății. Textul spune că lucrul acesta este posibil printr-o căutare împreună cu ceilalți, printr-un dialog care să depășească forma și practica unei conversații formale. În partea finală, acest capitol indică drept cale a ecumenismului cooperarea, mai ales pe plan social, o cooperare care este deja

mărturie în fața lumii. În această privință, domeniul este imens și se evidențiază câteva zone importante. Neîndoielnic, o lucrare comună susținută expres în numele calității noastre comune de creștini are o mare semnificație. Se vorbește despre lupta contra rasismului, eforturile pentru salvagardarea păcii, dar nu se pomeniște nimic despre o posibilă evanghelizare comună, pentru că s-ar fi intrat în domeniul religios, unde termenul de „misiune” este interpretat diferit de catolici, de ortodocși, de protestanți etc.

Capitolul al III-lea exprimă pentru prima dată, la nivelul unui Conciliu, modalitatea în care Biserica Catolică înțelege Bisericile și comunitățile separate de ea. Decretul a recunoscut de mai multe ori că aceste Biserici, deși nu sunt în comuniune perfectă cu Biserica lui Dumnezeu (*UR* 3 și 8), sunt înzestrate totuși cu daruri spirituale și mijloace salvifice reale și, ca atare, au un rol în istoria mântuirii. Nu se precizează care este rolul acestor Biserici. Se pare că acest rol nu se găsește în istoria mântuirii văzută ca istorie, ci drept mântuire. Într-adevăr, aceste Biserici dețin numeroase mijloace de mântuire, mai mult sau mai puțin autentice, care au fost instituite în mod pozitiv de Cristos, dar totalitatea mijloacelor de mântuire se găsește în Biserica adevărată. Decretul împarte aceste Biserici în două grupări mari: Bisericile Ortodoxe și comunitățile care s-au format în secolul al XVI-lea.

Bisericile Orientale se bucură de o atenție deosebită. Trebuie să fim conștienți de lucrul acesta. Din punct de vedere doctrinal, Orientul și Occidentul nu sunt la fel. Orientul și Occidentul au trăit propriile lor istorii, potrivit tradițiilor lor specifice, iar lucrul acesta se verifică nu doar în ceea ce privește disciplina, obiceiurile ecleziastice, liturgia, ci și cu privire la marile instituții spirituale, precum viața monastică, teologia și formularea doctrinală. Faptul acesta trebuie să fie recunoscut în mod deschis, legitimitatea sa trebuie să fie afirmată fără ambiguitate, fără reticență. Probabil, pentru că nu am făcut-o până acum, nu suntem capabili să susținem un dialog adevărat cu Bisericile Ortodoxe. Se va întâmpla vreodată? Textul conciliar despre refacerea unității este formal, loial și puternic. De aceea, trebuie să intre în conștiința vie a catolicilor și în practica Bisericii din care fac parte. Din acest punct de vedere, mai sunt multe de făcut. Bisericile Orientale unite cu Roma au jucat un rol important la Conciliu. Au dat o mărturie despre tot Orientul, nu atât prin discursuri sau intervenții, cât, mai ales, prin geniul propriu al Orientului, prin frumusețea liturgiei lor.

Când este vorba de Bisericile și comunitățile ecleziale separate de origine occidentală, textul Decretului devine mult mai prudent și arată că elementele pozitive constituie între noi o anumită comunitate a creștinismului și o bază bună pentru apropiere. De asemenea, textul recunoaște că între noi există și puncte controversate, opoziții. De fapt, trebuie să fie spuse și aceste

lucruri, pentru că Biserica Catolică nu a adoptat niciodată un irenism facil⁶. Conciliul este ferm, recunoaște gravitatea dificultăților și, în același timp, susține că dialogul este posibil. Iată câteva dintre elementele pozitive menționate în text: baza cea mai solidă este credința în Isus Cristos, viziunea cristocentrică; Sfânta Scriptură, citită cu multă fervoare de către protestanți; Botezul, baza tuturor relațiilor noastre, dar Botezul invocă plenitudinea comuniunii, fie prin mărturisirea credinței, fie în și prin Euharistie; viața creștină, activitățile creștine în lume, domeniu în care credincioșii justificării doar prin credință au oferit numeroase exemple bune.

În concluzia Decretului se precizează un lucru interesant. Conciliul dorește ca activitățile ecumenice ale catolicilor să meargă mână în mână cu inițiativele fraților despărțiți. Apoi adaugă: „fără a se pune vreun obstacol în calea Providenței și cu deschidere totală față de inspirațiile viitoare ale Duhului Sfânt” (UR 24). Lucrul acesta înseamnă că ecumenismul nu este numai o mișcare, ci și o lucrare a lui Dumnezeu, în totalitate ținând de inițiativă divină. Textul mai spune că lucrarea ecumenică întrece toate puterile omenești și că trebuie să fie sprijinită pe rugăciunea lui Cristos, iubirea milostivă a Tatălui și puterea Duhului Sfânt. Cu alte cuvinte, textul își recunoaște limitele.

Decretul despre ecumenism nu este o constituție conciliară, adică nu comportă foarte multă doctrină și nu are o influență imediată și decisivă asupra structurii Bisericii; Decretul este un act conciliar, o dispoziție luată în mod colegial și solemn de către magisteriul pastoral. Decretul se adresează catolicilor, reprezintă o regulă interioară pentru Biserica Catolică. Asta nu înseamnă că nu ar putea să-i intereseze și pe ceilalți creștini. În părțile sale doctrinale, Decretul conține o doctrină adevărată, iar în părțile sale practice, oferă direcții prudente, înțelepte, conforme cu Evanghelia.

Prin acest act conciliar, Biserica Catolică s-a angajat să meargă înainte urmând calea ecumenismului. Desigur, nu există unanimitate printre noi în modul de a vedea sau de a înțelege ecumenismul, și e bine că este așa. Totuși, Conciliul dorește ca ecumenismul să devină încet-încet o activitate obișnuită a Bisericii. Este nevoie de căutare, convertire, înnoire, de multă muncă, dar să fim încrezători și să sperăm că va veni și ziua comuniunii depline între toți ucenicii lui Isus.

În concluzie, ecumenismul este o chestiune importantă și delicată, nu poate fi tratat oricum; trebuie să modelăm sentimentele și comportamentele noastre ecumenice, dar și ale creștinilor încredințați spre păstorie, nu

⁶ Nietzsche are o formulare care ar putea să definească această atitudine: „O treime de indiferență, o treime de simpatie, o treime de emotivitate bolnăvicioasă. Obiectivitatea: lipsa de personalitate, lipsa de voință, neputința de a iubi”, F. NIETZSCHE, *Wille zur Macht*, nr. 79, apud Y. CONGAR, „Introduction”, 187.

în funcție de propriile prejudecăți și suspiciuni, ci în conformitate cu orientările pastorale ale magisteriului, care sunt consistente și numeroase⁷; într-un anumit fel, ele sunt rodul speranței că rugăciunea lui Isus - „ca toți să fie una!” (cf. *In* 17,26) - se va realiza într-o bună zi.

⁷ Deoarece bibliografia la această temă în alte limbi este foarte bogată, semnalez doar câteva documente importante care au fost traduse în limbă română: IOAN PAUL AL II-LEA, Scrisoarea enciclică *Ut unum sint* (25.05.1995), ARCB, București 1995; CONSILIUL PONTIFICIIL PENTRU PROMOVAREA UNITĂȚII CREȘTINILOR, *Îndreptar pentru aplicarea principiilor și normelor cu privire la ecumenism* (25.03.1993), Presa Bună, Iași 2001; CONFERINȚA BISERICILOR EUROPENE / CONSILIUL CONFERINȚEI EPISCOPILOR EUROPENI, *Charta oecumenica. Linii directoare pentru cooperarea crescând dintre Bisericile din Europa* (22.04.2001), Presa Bună, Iași 2003; DIECEZA DE IAȘI, *Cartea sinodală*, Sapientia, Iași 2005, 94-105; *Dialog teologic* 11 (2003): Conciliul al II-lea din Vatican. Adieri peste cortină.